

kultúrheroszok változatát láthatjuk bennük. (Vö. Prométheusz sokban hasonló szerepével a görög mitológiában.)

Anu zámolya mellett – a királyi hatalom istene (azaz főisten) e hely szerint Anu, ami az elképzelés archaikusságára utal.

Istár vala a város pásztora – csak szórványos nyomokban mutatható ki Mezopotámiában az isten-királyok uralkodásának mitikus hagyománya; sumer mítosz Enki „atyai” uralmára céloz, egy asszír királyfelirat például „Szín [holdisten] korát” említi (= ősidők), máshol „Istár uralkodásáról” olvashatunk; görög források Bélusz (= Marduk) uralkodását emlegetik. A földön uralkodó istenek mítosza az aranykor-elképzelésekkel áll összefüggésben.

A királyság leszállott az égből – a királyi hatalom isteni eredetének ideológiája tükröződik ebben s a következő sorokban; a kifejezés a sumer királylistában a történeti kort vezeti be.

Etana – az eposz első, dinasztia-kezdő királynak mutatja Etanát; mindenesetre, ha a sumer királylistában a 13. helyet foglalja is el (ami egyébként a 12 kerek száma után ugyancsak kezdő pozíció!), a teljesen mitikus királynevek és a történelmi korszak választóvonalán áll. Kis város Etanára vezette vissza történeti hagyományait.

Zú madár – célzás a Zú-eposzra, annak befejezésére.

Anu ege – mezopotámiai elképzelés szerint az „ég” (tkp. *egeke!*) több zónára oszlott, amelyek mindegyikében egy-egy isten volt az úr. A legfelső ég volt Anué, a középső talán az Igiú istenéké, az alsó pedig a csillagok szférája. Az Etana-eposz Istár egét az Anuéval kapcsolja össze, Istár és Anu családi kapcsolata jogán.

Istár trónol – Istárnak, a termékenység-istennőnek, pusztító aspektusát az oroszlánok, kísérő állatai fejezték ki. Képzőművészeti alkotások Istár trónját oroszlán alakú lábakkal ábrázolják, de az istennő maga is gyakran jelenik meg oroszlán hátán állva. (A termékenység másik oldalát, a szaporodást a galamb vagy bagoly jelezte Istár kísérő állataként.)

Két óra – Mezopotámiában a napot tizenkét egységre osztották, innen a „kettős-óra” modern elnevezés.

Ékur – „Az ország háza”, Enlil nippuri temploma, itt átvitt értelemben „az ország”, melynek partján a tenger a Perzsa-öböllel azonos.

GILGAMES

Az eposz újasszír változatának címeakkádul *Sá naqba imurnu* („Aki a mélységet [vagy: mindent] látta”).

A mezopotámiai irodalomtörténetírás különböző adatai, s újabban az újasszír szerző-katalógus (*W. G. Lambert: Journal of Cuneiform Studies* 16. [1962] 66. VI. 10. sor) szerint is az eposz szerzője egy bizonyos Szín-leqí-

unninni(ja), aki kétségtelenül élő személy lehetett, írnok-nemzedékek hosszú sorának számon tartott mestere és őse; adatainkból az valószínűsíthető, hogy a kassú kor utolsó időszakában, a mezopotámiai irodalmi élet újbóli felvirágzása idején működött. Az akkád Gilgames-eposz azonban – óbabilóni változatában – századokkal megelőzte őt. Szín-leqí-unninni iskolájának bizonyára szerep jutott az eposz megőrzésében és átadásában; a mester azonban nem lehetett a mű szerzője, költője. Lehetséges azonban, hogy az óbabilóni első „kiadás” átdolgozásában – egy „középbabilóni” változat megszövegezésében? – tevékeny szerepet játszott. E változat akkád szöveganyagon egyelőre nem mutatható ki teljes bizonyossággal, az eposz kisázsiai (hurrita és hettita) formái azonban következtetni engednek rá. Egy i. e. 2. évezred végi második akkád „kiadás” képezhette a hidat az egymástól igen távol álló óbabilóni és újasszír szövegek között; ez lehetett a kanonikus forma, amit az újasszír változat tovább módosított.

Gilgames történeti személy volt, a sumer királylistán szereplő ún. I. Uruk-i dinasztia ötödik tagja. Uruk, Mezopotámia egyik legjelentősebb és legrégebb városa, az i. e. 3. évezred elején Kis mellett az ország vezető politikai-katonai központja volt. Az Éanna („An háza”) nevű Anu-Istár szentély és a Kullab nevű település együttes területét körülvevő első fal ekkor épült; az i. e. 2. évezred elejétől maradt ránk egy királyfelirat, mely e falat Gilgames alkotásának mondja. Az epikus tradíció szerint Gilgames Kis királya ellen küzdött; ennek a Kis-i királynak az apja egy rövid bekarcolt feliratot hagyott hátra. Gilgames korának az epikus tradícióból ismert szereplői tehát e hiteles felirattal a történetiség fényébe léptek.

Az i. e. 3. évezred második felében Gilgames alakja körül legendák alakultak ki. E legendákat rövidebb-hosszabb sumer epikus költemények tartották fenn; e kiseposzok az évezred vége táján nyerték el végleges írásos formájukat. Közülük az egyik Uruk és Kis küzdelmét, Gilgames győzelmét dolgozza fel (l. legújabbban *A. Falkenstein: Zu „Gilgameš und Agga”*. Archiv für Orientforschung 21 [1966] 47–50.).

Más eposzok – valószínűleg összesen ötöt kell számon tartanunk – Gilgamesnek Huwawa elleni harcát, az égi bika legyőzését, Enkidu alvilágba kerülését és Gilgames halálát, tehát legendás-mitikus témákat énekelnak meg. Az i. e. 3. évezred végén Gilgamest istenként tisztelik és az alvilág egyik bírójának (istenének) tartják. (A sumer Gilgames-történeteket kiadjuk, *S. N. Kramer* ismerteti híres könyvében, melynek legújabb – orosz – fordítása a korábbi kiadásoknál bővebb: *Isztorija nacsinajetszja v Sumerc*. Moszkva, 1965. A tudományos publikációkat l. az alább idézendő Gilgames-bibliográfiában.)

Az óbabilóni korban Urukban a Gilgames-legendákat terjedelmes eposz-szá dolgozta át egy ismeretlen költő. Alapul a sumer kiseposzokat vette, de ezek anyagával teljesen szabadon bánt, és más sumer mítoszok motívumait is átvette. Költői önállósága és merészsége a küzdő, emberi életét kitelje-

sítő, a halhatatlanságra vágyó ember jelképévé tudta emelni Gilgamest. Az óbabilóni eposz eddig hét töredékéből ismert; ezek Enkidu történetét, Gilgames és Enkidu küzdelmét, Huwawa megölését, valamint Gilgamesnek a vízözön-hős lakóhelye felé vezető útját dolgozzák fel. (A legújabb töredéket A. R. Millard tette közzé: *Gilgamesh X: A New Fragment*. Iraq 26 [1964] 99–105.)

Az óbabilóni kor után az i. e. 2. évezredben keletkezett Gilgames-kiadásokról egyelőre nincs világos képünk. Mint említettük, feltételezhető egy új mezopotámiai akkád verzió megléte a kassú kor végétől. Talán ezzel állanak összefüggésben a hettita fővárosból, Boghazköyből, és – valamivel későbbi korból – Assurból előkerült akkád töredékek, amelyek mind az óbabilónitól, mind (noha kisebb mértékben) az újasszírtól eltérő szövegállapotot és szerkezetet mutatnak. A hettita birodalom területén az eposznak egy hurrita és egy hettita nyelvű fordítása-átdolgozása is készült. (Legújabban elemzi H. Otten: *Die erste Tafel des hethitischen Gilgamesch-Epos*. *Istanbul Mitteilungen* 8 [1958] 93–125.) – A. Kammenhuber: *Die hethitische und hurritische Überlieferung zum Gilgamesch-Epos*. *Münchener Studien zur Sprachwissenschaft* 21 (1967) 45–58. Ennek szövegét is a feltételezett kassú kori kiadásal rokoníthatjuk. A közelmúltban Izrael területén, az ókori Megiddó ásatásai során, egy (az újasszír változat VII. táblájának megfelelő) töredék került elő (kiadta, ivritül, A. Goetze és S. Levy, *Atiqot* 2 [1959] 121–128.; ismerteti E. Dhorme: *Revue d'Assyriologie* 55 [1961] 153–154.); valószínűleg ugyanekhez a „kiadás”-hoz tartozhatott, s lelőhelyén a mezopotámiai kultúra nyugat-élő-ázsiai hatásának bizonyítéka.

Az eposz legismertebb változata az újasszír, ún. tizenkét táblás kiadás. Ez a szöveg az eposz legjobban fennmaradt változata. Ninuában, Assur-ban-apli könyvtárában mintegy tíz példányt őriztek belőle; e példányoknak száznál több töredéke vészelte át a könyvtár feldúlását i. e. 612-ben, s került a múlt században G. Smith – a Gilgames-eposz felfedezője – és mások ásatásaiból a British Museumba. Az újasszír változatban került – sumerból fordítva – az eposz végére a 12. tábla; ekkor költötték a bevezetés sorait, s más helyeken – pl. a vízözön-történetben – is sokat változtattak az alapul vett (középbabilóni?) „kiadás” szövegén; megváltoztatták ritmikáját (a rövid, két-ütemű sorok helyett epikus hömpölygésű, három-öt, de leggyakrabban négy-ütemű – 2+2, 3+2, 2+3 tagolású – sorok), nyelvezetét; újraköltötték, s eszmiségét is átformálták.

Az újasszír „kiadás” nem volt kanonikusan véglegesített szöveg. Az i. e. VIII–VII. században ez a változat egész Mezopotámiában elterjedt; több töredéke került elő Assurban, Urukban, és legutóbb a szultántepei könyvtárból is. (O. R. Gurney: *Two Fragments of the Epic of Gilgamesh from Sultan-tepe*. *Journal of Cuneiform Studies* 8 [1954] 87–95.) A Ninuán kívüli szövegek azonban kisebb mértékben eltérnek Assur-ban-apli példányaitól, s minthogy – az uruki töredékeken kívül – többnyire korábbiak a Ninua-redakciónál, fel-

kell tételezni, hogy az eposz szövegén az utolsó simításokat Assur-ban-apli udvari költői végezték.

1965-ben W. G. Lambert és A. R. Millard egy sor további Gilgames-töredéket tett közzé (*Cuneiform Texts* XLVI. 16–35.); ezek némelyike a Ninua-redakció újonnan azonosított darabja, többségük azonban babilóni eredetű, és az eposz egy eddig részleteiben ismeretlen újabb „kiadás”-ának rekonstruálására ad lehetőséget. A korábban (vö. D. J. Wiseman: *Additional Neo-Babylonian Gilgamesh Fragments*. P. Garelli: *Gilgamesh et sa légende*. Paris, 1960. 122–135.) csak variánsként figyelmet keltett szövegek egy, az i. e. VI. században keletkezett újbabilóni átdolgozás részeinek bizonyultak. Ez volt az akkád Gilgames-eposz utolsó „kiadása”; Assur-ban-apli könyvtárának szövegétől elsősorban stílusán különbözik. E kiadás példányai közül az utolsó datált másolat feltehetően az Arsakida éra 15. évére vonatkozik (J. Oelsner: *Zeitschrift für Assyriologie* 56 [1964] 262.), ami azt jelenti, hogy Babilón irodalmi műhelyeiben az eposzt még az i. e. III. század utolsó harmadában is másolták! – Eddig ismeretlen szövegrészeket közöl, Ur-ban talált tábláról, C. J. Gadd: *Some Contributions to the Gilgamesh Epic*. Iraq 28 [1966] 105–121.

Ezt követően azonban az eposz feledésbe merült. A mezopotámiai kultúráról hírt adó görög írók, mint Ktésziász, Bérószosz, akik még első vagy második kézből származó értesültséggel rendelkeztek, nem a hősi epika, hanem a filozófiai tartalmú kozmogóniai mítoszok és az újabb történelem eseményei vagy kulisszatitkai iránt mutattak érdeklődést; a Gilgames-eposz az antikvitás írott anyagába jelenlegi tudomásunk szerint nem került át. Ailianosz már említett elbeszélése Gilgames nevét fenntartotta ugyan (Gilgamosz formában), de a mítoszról már csak igen kusza ismeretei voltak. Később egy szír szerző, Theodor bar Kóni, még leírja Gilgames nevét (gnmgws = Ginamgúsz) – Ábrahám kortársának tartja –, ez után azonban évezredes hallgatás következik.

A XIX. század régészeti felfedezéseinek lázában kerül vissza az eposz az egyetemes emberi kultúra vérkeringésébe. 1872-ben fedezi fel G. Smith a British Museumban az első töredéket (a XI. táblát, a vízözön-elbeszéléssel). Csakhamar több más tábla is előkerül. Az első rendszerező-kritikai kiadás P. Haupt nevéhez fűződik (1884, 1891). Ő Gilgames nevét még Izdubarnak olvassa, s a szövegben a babilóni Nimród-eposzt látja. A Gilgames-kutatásban P. Jensen szövegkiadása jelenti a fordulópontot (1901); a legtöbb töredéket már végleges helyére tudja tenni, s minden későbbi kutatás az ő szövegértelmezésén alapszik. Az akkád ékiratos szövegek még ma is mérvadó kiadása R. C. Thompson monumentális műve (*The Epic of Gilgamesh*. Oxford, 1930). Az első sumer nyelvű töredéket ugyan már 1909-ben közzétették, azonban a sumer Gilgames-ciklus körvonalai csak az 1930-as években bontakoztak ki. S. N. Kramer szövegkiadásai és feldolgozásai 1938 óta, és különösen a II. világháború után, részleteiben is feltárták a sumer kiseposzokat.

A Gilgames-kutatás bibliográfiáját 1958-ig terjedően L. de Meyer állította össze (= P. Garelli: *Gilgameš et sa légende*. Paris, 1960. 1–30.); az újabb irodalmat ismerteti L. Matouš (Bibliotheca Orientalis 21 [1964] 3–10.). A Gilgames-kutatás jelenlegi helyzetét a P. Garelli szerkesztésében megjelent tanulmánygyűjtemény mérte fel.

A tizenkét táblás eposz ma már világszerte ismert. Teljes fordításai megjelentek francia, német, angol, orosz, dán, finn, grúz, olasz, ivrit (újhéber), holland, svéd, cseh, arab, török, örmény nyelven. Magyarul – Rákos S. ezen fordítása előtt – szemelvényeket Dávid A. és Dobrovits A. szolgáltattak meg; Weöres S. „Gilgames” címen tett közzé egyes részleteiben fordításnak is tekinthető költeményt (A fogak tornáca. Bp. 1947. 41–59.). A Gilgames-eposz európai visszhangjával részletesen foglalkozom egy újabb tanulmányomban: A Gilgames-eposz száz éve Európa kultúrájában. Nagyvilág 18 [1973] 748–753.

Az eposz újasszír változatának jelenleg mérvadó tudományos fordításai: A. Heidel: *The Gilgameš Epic and Old Testament Parallels*. Chicago, 1958.; E. A. Speiser (= J. B. Pritchard: *Ancient Near Eastern Texts Relating to the Old Testament*. Princeton, 1955. 72–99.); A. Schott-W. v. Soden: *Das Gilgameš-Epos*. Stuttgart, 1962.; G. Furlani: *Miti babilonesi e assiri*. Firenze, 1958. 111–282.; L. Matouš: *Epos o Gilgamešovi*. Praha, 1958.; F. M. Th. de Liagre Böhl: *Het Gilgameš Epos*. Amsterdam, 1958.; I. M. Džakonov: *Eposz o Gilgameš* („O vszjo vidavsem”). Moszkva, 1961. Rákos S. nagy lélegzetű költői vállalkozása eddig pár nélkül áll a világirodalomban.

Az eposz szövegének értelmezésében négy tanulmány jelöl új szakaszt. A. Schott: *Zu meiner Übersetzung des Gilgameš-Epos*. Zeitschrift für Assyriologie 42 (1934) 92–143.; A. L. Oppenheim: *Mesopotamian Mythology*, II. Orientalia 17 (1948) 17–58.; W. v. Soden: *Beiträge zum Verständnis des babylonischen Gilgameš-Epos*. Zeitschrift für Assyriologie 53 (1959) 209–235; B. Landsberger: *Zur vierten und siebenten Tafel des Gilgameš-Epos*. Revue d'Assyriologie 62 [1968] 97–135.

Rákos S. fordítása szükségszerűen az ún. „Gilgames-harmónia” elveit követi: Assur-ban-apli könyvtárának szövegét veszi alapul, de ahol ez töredékes, ott az összefüggésbe illeszti más változatok részleteit. A II., és részben a III. tábla, valamint az V. tábla befejezése az óbabilóni „kiadás”-ból származik: az V. tábla óbabilóni és újasszír szövegei kiegészülnek a boghazköyi töredékek egyes akkád és hettita részeivel; a IV. tábla az uruki, a VII. és VIII. a szultántepei újasszír szöveget is tartalmazza. Vagyis nincs minden akkád nyelvű töredék lefordítva, csupán azok, amelyek többé-kevésbé kiegészíthetők a Ninua-redakció nagyobb hiányait. A kollacionálás néhány részletkérdésére alább még kitérünk.

Az újasszír „kiadás” szerkezetéről annyit, hogy a tizenkét táblára való felosztás az eposz szerkezeti vázát adja meg; minden tábla újabb eseményort,

önálló szerkezeti egységet tartalmaz. Az óbabilóni változat kompozíciója más volt, ezért a két szöveg nem fedi pontosan egymást.

Mindent látott – az eposz első nyolc sora, a bevezetés, Gilgamest bölcsként magasztalja. Összefoglalóan említi meg tetteit, s különösen, hogy „hírt hozott arról, ami a vízözönt megelőzte”, ami célzás a XI. táblára, de ugyanakkor Assur-ban-apli feliratainak is visszatérő formulája. E bevezetés valószínűleg a Ninua-redakció költőjének alkotása.

Bekerített Uruk: Uruk szupuri – esetleg „bástya Uruk”, a város állandó jelzője az eposzban; a már fentebb említett kettős falra utal. Ennek hossza a város körül több mint 9 km; mintegy 900 félkör alakú bástya erősíti. Plankonvex: egyik lapján sima, másik lapján domború téglából készült, az i. e. 3. évezred elejének sajátos sumer építőanyagából; azonban, mint az ásatások bebizonyították, a téglát nem égetett, hanem csak napon szárított volt. Az eposz költője tehát nem látta a gilgamesi falakat.

Éanna – az uruki Anu-Istár templomnegyed („An [= Anu] háza”).

Föllépén – az eposz itt felszólító módra vált át: „Lépj föl a falra, járd körül Urukot...”, mintha a hallgatónak bemutatni akarná. Ez és a következő sorok a XI. tábla végén ismétlődnek, amiből következik, hogy a Ninua-redakciót megelőző „kiadás” kezdő és záró sorai, kerete voltak.

Kétharmadrész – Gilgames isteni részének kétharmados aránya egyedülálló; isten-emberek mítoszai általában a fele-fele arányt adják meg. Ez a feltűnő arány Gilgames sorsának különösségét fejezi ki; ha halandó is, sorsa „isteni”; „Szépséget az égi Samas adott neki; hősi lelket Adad öntött belé; Gilgames alakját a nagy istenek tették fenségessé, termete tizenegy könyök – ez a magassága, mellkasának kerülete kilenc arasz.”

Varázsdobja – Gilgames hatalmának mágikus eszköze a dob és a dobverő; e motívum a sumer hagyományból származik.

Zúgolódnak – Gilgames elnyomja Uruk népét. Egyrészt, a férfiakat rangkülönbség nélkül munkára hajtja. A földmunka, építkezés a legnehezebb közmunka volt, s az állam mindig kényszermunkásokkal, hadifoglyokkal végeztette. Másrészt, az ún. első éjszaka jogát gyakorolta. Az elnyomás e két formája látszott, éppen mert a valóságban ritkán fordulhatott elő, a mezopotámiai városok szabad lakossága előtt a legsúlyosabbnak. Gilgames zsarnokként való beállítása a mítosz újabb keletű bővítménye lehet, s leginkább az 1. évezredi társadalom problémáit tükrözi. (Az értelmezéshez vö. Th. Jacobsen: *How did Gilgameš oppress Uruk?* Acta Orientalia 8 [1930] 62–74.)

Gilgames – a név eredeti sumer formája *Bilga-mes* volt („Az Öreg – ifjú”); ezt az akkád szövegek isten-determinativummal, GIŠ. GIBIL. GA. MEŠ jelekkel írják, a GIŠ. GIBIL. jelcsoport önmagában *gil*-nek olvasandó. Az óbabilóni szövegek gyakran csak az isten-determinativumot és a GIŠ jelet írják, mintegy rövidítésként. A hettita névforma Gisgmmas volt.

Aruru – teremtő istennő.

Gilgameshez hasonlót – Gilgames „mását”, ellentétét kell Arurunak megteremtenie. Két, egymással ellentétes dolog mezopotámiai felfogás szerint mindig egyensúlyt teremt; az egyensúly, a kiegyenlítés Anu szándéka szerint harmóniát hoz majd létre Urukban.

Enkidu – a név sumer, jelentése: „Enki nemzette”. Enkidu kezdetben „vadember” természetű lény, a városi Gilgamesnek éppen ellentéte. Az egész I. tábla ellentétektől feszül: Gilgames és Uruk, Gilgames és Enkidu; Enkidu (az állatok védője) és a vadász (az állatok ellensége) ellentéte teszik drámaivá a szituációt.

Gabona-aszlag – a költő Enkidu haját Niszaba istennőhöz hasonlítja; Niszaba a gabona, „haja” a kéve.

Szumukán – az állatok istene. Niszaba és Szumukán együtt Enkidu lényének természeti voltát érzékelteti.

Hegyi ember – a mi kifejezéseinkben „vadember”; a hegyek lakói mezopotámiai fogalmak szerint barbárok. Amit majd Enkiduról ír az eposz, hogy nem ismeri a kenyeret, a bort, azt történeti népekről, a hegyi lakókról írták, megvetően; e hegyi népek valóban állattenyésztők voltak.

A templomból egy leányzó – Istár templomának papnője, templomi prostituált.

Szép vagy, Enkidu – az eposz szerint Enkidut a szerelem emelte az emberek közé s szakította ki az állatvilágból; ez tette széppé, „mint egy isten”, de ez fordította el tőle az állatokat. Enkidu maga is megérzi, hogy már az emberek közé tartozik, visszamenekül az örömlányhoz, sőt vele akar menni a Városba. „Elfelejtette a helyet, ahol született.”

Hadd mutatom meg Gilgamest – az újasszír eposzban az örömlány csábítja Enkidut Gilgames elé; az óbabilóni szöveg szerint (II. tábla) egy uruki férfi vadaskodik, s Enkidu ennek hatására haragra lobbant.

Ninszun(na) – „A vadtehén úrnője”, istennő, Gilgames mitikus anyja.

Álmodtál – az itt következő álmhoz, s az eposz más álmaihoz is l. A. L. Oppenheim: *The Interpretation of Dreams in the Ancient Near East*. Philadelphia, 1956. 246 skk.

Anu pajzsa – a csillagos ég; csillag.

Enkidu, egyél kenyeret – a kenyér és az erjesztett, sörszerű ital a mezopotámiai városi civilizáció büszkeségei voltak. Amikor Enkidu ezeket megismeri, az élet javát ismeri meg.

Emberré lett – az eposz Enkidu alakját a sumer hagyományból merítette; Enkidu azonban ott csak szolgája volt Gilgamesnek. Az óbabilóni költő Enkiduból az ember típusát, a mindennapi embert alkotta meg: az embert, akit agyagból gyúr az isten, aki kezdetben vad, civilizálatlan, majd fokozatosan kultúremberré, városlakóvá emelkedik, hőstetteket hajt végre, végül azonban meghal. Enkidu sorsa az emberiség sorsa. Fejlődésében: az állati vadságtól a pásztorságon át a városiassáig, a mezopotámiai civili-

záció történeti tudata csapódik le. Enkidu eszméi ellenpontja Gilgamesnek: Gilgames többet tesz, mint az átlag. Enkidu sorsa ébreszti majd sorsára Gilgamest is, de barátja tetteit ő felülmúlja. Az óbabilóni költő nagyfokú művészi tudatosságát láthatjuk Enkidu megformálásában. (G. Dossin: *Enkidou dans l'Epopée de Gilgameš*. Académie royale de Belgique, Bulletin de la Classe des Lettres, 5e sér. 42 [1956] 580–593.)

Isbara – Istár egyik változata, skorpió-istennő. A szent nász (hierosz gamosz) szertartását készítik elő, amikor Enkidu megjelenik. A szent nász kérdéséhez alapvető: E. Douglas van Buren: *The Sacred Marriage in Early Times in Mesopotamia*. *Orientalia* 13 [1944] 1–72.

Cédrus erdeje – a Libanon-hegység, ahová az i. e. 3. évezred közepe után az építőanyagként nélkülözhetetlen cédrus megszerzésére több mezopotámiai király (Sarrukín, Narám-Szín, Gudea és mások) vezettek hadjáratot. A Gilgames-eposz Cédrushegy-kalandja e hadjáratok irodalmi visszhangja. (Vö. A. Malamat: *Campaigns to the Mediterranean by Iahdunlim and Other Early Mesopotamian Rulers*. Studies in Honor of B. Landsberger. Chicago, 1965. 365–373., kül. 372. sk.) A Cédrushegy szerepéről az előzsidai mítoszokban l. Cb. Virolleaul tanulmányát, *La Montagne des Cédres dans les traditions de l'ancien Orient*. *Revue de l'Histoire des Religions* 101 (1930) 16–26.

Huwawa – Humbaba, a Cédrushegy mitikus őrzője, akinek alakja valószínűleg egy ismert kisázsiai istenség átvétele. Huwawa-Humbaba a Libanon-hegység cédrusait őrizte, mint ezt az óbabilóni V. tábla mutatja.

Ki élő szállott már égbe – Gilgames e szavai az óbabilóni eposz szellemét fejezik ki: Gilgames nem fél a haláltól, természetesnek tartja, s örökkévalóságot tettei hírében szeretne.

Talentum – görög súlyegység, babilóni neve *biltu*; értéke kb. 30 kg. Természetesen itt képletesen veendő.

Mina – görög súlyegység, babilóni neve *mana*, értéke kb. fél kg.

Uruk bétáras kapujában – a város kapuja az ókori keleten a politikai élet központja, mint a görög agora. (E. A. Speiser: „Coming” and „Going” at the „City” Gate. Bulletin of the American School of Oriental Research 144. [1956] 20–23.)

A város vénei – a vének tanácsa, az archaikus kor társadalmának fontos intézménye, mint a népgyűlés is. A „primitív demokrácia” intézményei az i. e. 2. évezred közepe táján már elvesztették jelentőségüket; e jelenet az eposz ősi elemei közé tartozik, s története folyamán pusztán irodalmi közhellyé, „toposz”-szá változott. Társadalomtörténeti háttérére először Th. Jacobsen mutatott rá: *Primitive Democracy in Ancient Mesopotamia*. *Journal of Near Eastern Studies* 2 (1943) 159–172.

Aja – Samas napisten felesége.

Negyedik tábla – a IV. és V. tábla igen töredékes anyagát újólag vizsgálat alá

veszi J. V. Kinnier Wilson: On the Fourth and Fifth Tablets of the Epic of Gilgameš. (P. Garelli: Gilgameš et sa légende. Paris, 1960. 103–111.)

Hétszerez védőburok – Humbaba hétrétegű isteni ereje, mely sugárként veszi körül.

Irnini – Istárral rokon istennő.

Ledőlt a hegy – a Hegy (Kur) itt az Alvilág. Az álom kettős értelmű; Enkidu a továbbiakban a Cédrushegy jelképének érti. Tragikus félreértés.

Szóval mondá Gís – ennek az óbabilóni táblának Th. Bauer közölte a szövegét: Ein viertes altbabylonisches Fragment des Gilgameš-Epos. Journal of Near Eastern Studies 16 (1957) 254–262.

Álmodtam – egy új óbabilóni tábla (itt nem szerepel) részletesen ismerteti Gilgameš egyik álmát. Feldolgozása W. von Soden tollából, Zeitschrift für Assyriologie 53 (1959) 215–219.

Aki a kollást – a közmondáshoz vö. Zakariás 13:7. (= Máté 26:31, Márk 14:27.)

Hermón, Libánon – a Földközi-tenger föniciai partvidékének hegységei.

Számos őriző – maguk a fényugarak, az isteni erő.

Öld meg hát a cédrust – Elő-Ázsia népei a cédrusfát élőlényként tisztelték.

Hatodik tábla – az itt közölt szöveg Ninuából való; az assuri változatot most összeállította R. Frankena: Nouveaux fragments de la sixième tablette de l'épopée de Gilgameš. (P. Garelli: Gilgameš et sa légende. Paris, 1960. 113–122.)

A hatodik tábla, az újasszír eposz szerkezetének középpontjában, a cselekmény csúcát, a drámai fordulópontot jelenti. Istár férjül kívánja magának Gilgamest, s kedvező válasz esetére dús gazdagságot ígér neki. (E gazdagság a nomád-állattenyésztő ideál megvalósítása volna; nem érinti a sumer mezőgazdaságot. A képzet tehát nem az ősi sumer epikus hagyomány megőrzése, hanem a formában a költő invenciója.) Istár házassági ajánlata tulajdonképpen a szent nász mezopotámiai szertartásából érthető: a város istene (ill. ennek papnője) és uralkodója az ország termékenységeinek mágikus biztosítására hajtották végre meghatározott alkalmakkor e szertartást. A költő azonban ezt a hagyományt is szabadon használja fel; Istárnak szélsőségesen anthrópomorf vonásokat tulajdonít, és azzal, hogy a szertartást csábítással, tehát csupán lehetőséggé fokozza le, növeli a helyzet drámaiságát. Gilgameš alakja itt is az individualizálódás hatását mutatja: szabadon dönt. Az eposz hőseit nem kötik a hagyományok.

A "szent nász" szertartását, amely a VI. tábla konfliktusának hátterében áll, újabban egy sor sumer szövegből ismerhettük meg (ezekről összefoglalóan fr S. N. Kramer: The Sacred Marriage Rite. Bloomington 1969). Nyilvánvaló, hogy az eposz költője, talán egy új vallási-rituális felfogás szemszögéből, a régi szertartást támadja.

Gilgameš elutasítja Istárt. Szavai, melyekkel állhatatlanságot vet az isten-

nő szemére, szinte euripidészi erejű polémiát jelentenek. Az eposz költője a kétarcú termékenység-istennőt túlzásokkal jellemzi, hogy aztán a pusztító aspektust annál erőteljesebben utasíthassa el. Az eposz Istár alakjának bemutatásával, s az Istár–Gilgameš konfliktussal, polémiát jelent a vallásos szemlélet ellen. Gilgameš emberi sorsa, ember voltának nagysága ebben a polémiában bontakozik ki. Az égi bika legyőzése s Istár nyílt megtámadása sorsdöntőek számára. Gilgameš alakjában a szabadságért, emberi léte lehetőségeinek kiteljesítésért küzdő ember fordult szembe az isteni világrenddel. A küzdelemben Enkidu, a hősi Gilgameš mellett átlagembernek megmaradó barát végül is belepusztul, de Gilgameš – aki ezután már nem király többé, hanem a legnemesebb általános emberi vonások hordozója – erősebbé válik általa.

Tammúz – célzás Innin bosszújára, mely Tammúzt az alvilág démonainak lökte. Istár itt említett többi áldozatáról keveset tudunk; az eposz valószínűleg közismert, s ezért a szóbeliségben elveszett mítoszokra utal.

Antu – Anu felesége, istennő.

Az ég bikája – a szörny egyetlen fűjása száz embert pusztít el, második fűjása kétszázat, harmadszorra Enkiduval került szembe. A leírás, töredékessége ellenére is, szabályos bikaviadalt örökít meg, hasonlót a Krétán szokásosakhoz.

Hímesszerejét – „térdet”, eufémisztikusan; a hős ezzel a parázna Istárt akarja meggyalázni.

A kapuban – az itt kezdődő újasszír tábla jórészt az új szultántepei fragmentum alapján volt kiegészíthető. – *A kapu*: az a kapu, amelyet a Humbaba erdejében vágott cédrusból készítettek, vagyis az istenek haragjának oka. Enkidu fejére ez „hozta a romlást”. Enkidu – milyen emberi fordulat! – elkeseredésében elátkoz mindenkit, akik primitív életéből kiemelkedni készítették: a vadászt, az örömlányt, talán még Gilgamest is, de a Huwawa-kalandot biztosan. Lelkét Samas szavai nyugtatják meg.

Szumukán – az állatok istene egyben alvilági istenség is (párhuzama Dumuzi fentebb ismertett alakváltozásában lelhető fel).

Bélit-széri – „A Mező [= Alvilág] úrnője”, Ereskigál (írnoka). „Táblája”, melyből olvas, a halandók sorsát olvassa ki belőle, egybevethető a theomachia-mítoszokban is szereplő sors-táblával.

Gilgameš siratója – az eposz egyik legköltőibb részletét szultántepei tábla ismertette meg.

Uláj – a Polyóköztől keletre elterülő Elam folyója. A ránk maradt szövegek nem szólnak arról, volt-e Gilgamešnek és barátjának itt is valamilyen hősi kalandja. Régebben a Cédrushegyet Elam hegyeivel azonosították, ez már megdőlt. Elképzelhető megoldása a problémának, ha feltételezzük, hogy a cédrus-kaland eredetileg mítikus szintéren játszódott, ezt a sumer Huwawa-eposz valószínűsíti; s csak később konkretizálták, a már említett történet-

- csemények hatására, az óbabilóni korban, nyugatra, és ezzel párhuzamosan keletre is, utóbbi azonban háttérbe szorult, s nem kanonizáltak.
- Eridu* – a város említése egyelőre ugyancsak homályos.
- Elemmak-fa* – szantál.
- Um-napisti* – teljesebb nevén *Um-napisti-ráqu*, „Az élet napja távoli”, a sumer Zi-u(d)-sud(da) fordítása. Az óbabilóni szövegek az Utá-naistim nevet használják. A vízözön-mítosz hőse, aki egy isten (itt: Éa) kegyelméből megmenekül, s örök életet, halhatatlanságot nyer el (erről l. még alább).
- Ubar-tutu* – legendás király, a sumer királylista szerint „a vízözön előtt” Suruppak (itt: Surippak) városban (mai neve Fára) uralkodott.
- Masu-hegy* – mitikus hegység, világhegy, amelyet a világ peremén képzeltek el. A név maga az antik forrásokból ismert Mons Masiusra emlékeztet; a Gilgames-eposz mitikus földrajza nem zárja ki a Masu-hegy kisérséi (északnyugati) lokalizációját.
- Skorpió-ember* – mitikus keveréklények, deréktól fölfelé ember, lefelé skorpió alakkal; iker- vagy házaspár.
- Az isteneknek bús ligete* – az istenek kertje, a Cédrushegy ellentéte, amolyan Éden, Paradicsom vagy Hesperidák kertje.
- Sziduri* – istennő; jelzője szerint *szabitu*, „korcsmárosnő”. Az óbabilóni eposzban hosszas beszélgetést folytat Gilgamessele az élet értelméről, s a hédonizmust hirdeti. Gilgames azonban elutasítja életfelfogását. (E kérdéseket is érinti F. R. Kraus alapvető tanulmánya: *Altmesopotamisches Lebensgefühl*. *Journal of Near Eastern Studies* 19 [1960] 117–132.) Az óbabilóni eposzban világosan felismerhető, hogy a költő mint két szélsőség megtestesítőjéhez vezeti el Gilgamest Szidurihoz és Utá-naistimhez.
- Samas isten* – a Nap minden este megismétlődő alvilágba térésére utal a szöveg.
- Saját kezéddel törted össze* – a Halál tengerén, mely Gilgames előtt áll, a vízözön hajósának mágikus eszközeivel Gilgames is átkelhetne. A költő azonban következetesen rajzolta meg a mindenért küzdő, mindent saját erejéből elérő Gilgames alakját: a hős eltapossa a mágikus eszközöket.
- Halvan szálljat* – Gilgames mintegy csáklával hajtja át hajóját a Halál tengerén. A kétszer hatvan kerek szám (60-as számrendszer). Ha csákláját a Halál vízéhez érintette, el kell dobnia. Az átkelés leírása mesei motívumokat használ fel; élő ember és a Halál vize nem kerülhetnek érintkezésbe egymással, az élet és a halál világában más-más (fizikai) törvények érvényesülnek. Gilgames csákláinak eldobása ugyanazt a halál-képzetét őrizte meg, mint a mesék, a Sagák hajósának alakja, aki a Halál tengeréről visszatérve partra lépésekor porrá omlik.
- Halál* – Um-napisti szavai a halálról az eposz legsötétebb részét jelentik. Gilgames a halálfélelemtől gyötörve érkezik Um-napisti elé, „meghal-e ő is, és olyan lesz, mint Enkidu?” Sziduri az élet mohó élvezésére biztatja: „Midőn az istenek az emberiséget alkották, halált osztottak az emberekre, az életet a maguk kezében tartották. Ó, Gilgames, legyen hát hasad teli,

viduljál nappal és éjszaka, ülj naponta örömmünnepet, táncolj, mulass nappal és éjszaka, legyen tiszta a ruhád, megmosott a fejed, fürödjél vízben, vedd karodra kisgyermeked, asszonyod találjon örömet öleden, ez az ember rendeltetése” – mondja az óbabilóni eposzban. Um-napisti a halál keresését mondja el Gilgames előtt. Minden mindegy, „nem ismert a halál napja”. Ez volna a költő álláspontja? Hiszen Um-napisti nézete éppoly szélsőség, mint Szidurié! Gilgames egyszer már kimondta a tetteit vezérlő hősi eszmét (a III. tábla óbabilóni szövegében). Az óbabilóni eposz költője elutasítja mind Sziduri, mind Utá-naistim felfogását, és az élet értelmét a hősi eszményben látja. Az újasszír „kiadás” szerzője ezen a szellemiségen némileg változtat, a mű végkicsengése azonban megmarad. (A kérdés legszebb elemzése F. M. Th. de Liagre Böhl sokoldalú, ihletett, filozofikus tanulmánya: *Das Problem ewigen Lebens im Zyklus und Epos des Gilgamesch*. *Opera minora*. Groningen, 1950. 234–262.)

Hasonló vagy te hozzáam – Gilgames maga is érzi, tudja, minden hasonlóság mellett, döntő különbségét Um-napistitől. A vízözön hőse semmittevő. Az örökkévalóság, a végtelen, e felfogásban egyenértékű a semmivel; tenni, alkotni csak az időben lehet. Um-napisti idő- és világonkívüliségét Gilgamesnek el kell utasítania.

Titokba avatlak be – alább Um-napisti elmondja Gilgamesnek a vízözön történetét. A mezopotámiai vízözön-mítoszok a sumer epikus irodalom klasszikus korából maradtak ránk. (Történeti értékelésükkel s mitikus tartalmukkal itt nem foglalkozunk, vö. tanulmányunkat: A vízözön-mítoszok. *Világosság* 5 [1964] 20–26.) A sumer epikában valószínűleg önálló kompozíció foglalkozott Ziusudda megmenekülésével és az emberiség pusztulásával. Az akkád irodalom első klasszikus korszakában, az óbabilóni korban, a vízözön-mítosz az emberiség sorsát felölelő Atrahaszisz-eposz része volt (vö. J. Laessle: *The Atrahasis Epic: A Babylonian History of Mankind*. *Bibliotheca Orientalis* 13 [1956] 90–102.); W. G. Lambert: *New Light on the Babylonian Flood*. *Journal of Semitic Studies* 5 [1960] 113–123.). A Gilgames-eposz első akkád változatának, az óbabilóni „kiadás”-nak esetleg maga a vízözön-történet nem is volt része, a szöveg legfeljebb utalt rá, s a terjedelmes elbeszélés az Atrahaszisz-eposz mintájára egy későbbi „kiadásban” került a XI. táblára. (A szöveg legújabb kritikai kiadása R. Borger átirása: *Babylonisch-assyrische Lesestücke*, II. Roma, 1963. 94–100.) A vízözön-történet Gilgames problémájához azt a tanulságot fűzi, hogy halhatatlanságot önjerejéből nem talál senki, s az egyetlen kivétel, Um-napisti, maga sem tud mit kezdeni az örökkévalósággal. – Az óbabilóni Atrahaszisz-eposzt nemrégiben sikerült rekonstruálni, ld. W. G. Lambert – A. R. Millard: *Atra-hasis. The Babylonian Story of the Flood*. Oxford, 1969. Ennek alapján bizonyossá vált, hogy a vízözön-mítoszt a Gilgames-eposz költője innen vette át.

Isteneke tanácsa – a „primitív demokrácia” testületére emlékeztet a jelenet.

Emugi – istennév, sumerül „A vissza nem forduló úr (v. ura)”, az esők isteni irányítója.

Ninurta – „A föld ura”.

Éa nádkönyvébe kiáltott – Éa, a varázslás és jóvendőmondás istene, úgy látszik, álom útján adta Um-napisti tudtára a készülendőket.

Csőstül hull áldás reátok – az eredeti szójátékai a szövegnek kettős értelmet adnak: amivel Um-napisti a pusztulást jelenti be, azt Suruppak lakói az áldás ígéretének érhették.

Sullat, Hanis – Adad viharisten kísérői.

Összekeporodtak, mint kutyák – a vízőzön az isteneket is sújtja; viselkedésük bemutatásában az eposz itt sem kíméletesebb, mint a VI. táblán.

Gonoszat szőltem – Istár pusztító természete jut itt kifejezésre.

A bűnös lakolbatott volna – ez a rész célzásnak látszik az Atrahaszis-eposzra, amely a vízőzön mellett részletesen elbeszéli az emberiség „bűnhődésének”, pusztulásának más módozatait is. E mítoszok: *pusztulás*-mítoszok, s a víznek csupán másodlagos jelentősége van motívumaik között.

A folyamok torkolatánál – a Tigris és Eufratesz torkolata, azaz a Perzsa-öböl. Tilmun (ma Bahrein) szigete volt a sumer vallásos képzetek „Boldogok Szigete”, ahol az aranykor-mítoszok is játszódnak; ezért választja az epikus hagyomány Holtak Szigetének is. A Tilmun területén végzett ásások egyébként sírhalmok ezreit regisztrálták.

Ne aludj el – Um-napisti három lehetőséget kínál Gilgamesnek a halál legyőzésére. Az első a virrasztás (álom és halál rokon állapotok; „Az alvó és a halott – mennyire hasonlítanak egymásra!” – mondja a X. táblán Um-napisti); a másik – erre csak röviden céloz a szöveg – a mosakodás, nyilván az élet vizében, de Gilgames csak testét és ruháját tisztítja meg; a harmadik a megifjulást okozó fű, melyet Gilgames haza akar vinni, de miközben fürdik, egy kígyó megeszi.

A föld oroszlánja – a kígyó, aki bőrét levedlette a Gilgamestől ellopott fű hatására.

Hágy föl e falra – az eposz bevezető szavai ismétlődnek. Gilgames üres kézzel tért haza, de máris a város jut eszébe. Élete és halhatatlansága a tevékenység.

Tizenkettedik tábla – a Ninua-redakció szerves része volt, mint ezt a könyvtári kolofonok bizonyítják. Az akkád szöveg egy sumer Gilgames-kiseposz második felének fordítása. Noha nem simul zökkenő nélkül az előző táblához, nem tekinthető függeléknek. Az eposz eszméisége e tábla szövegétől nyeri el végső megfogalmazását. A sumer eposz („Gilgames, Enkidu és az alvilág” a modern címe) első fele Istár és Gilgames kapcsolatával foglalkozik, Istár a pártfogója Gilgamesnek. A Ninua-redakció költőjének Istár-felfogásával ellenkezett ez a rész, s emellett kompozíciójához nem is volt másra szüksége, mint Enkidu beszámolójára az alvilágról.

Az és házában – az utalás a sumer szövegből érthető meg; arról az ácsról van szó, aki Gilgames mágikus erejű dobját és dobverőjét készítette.

Tiszta inget – e sorokban az a szemlélet fejeződik ki, amely az alvilágot fordított világnak tekinti.

Ninazu – alvilági isten, gyógyító szereppel („Orvos úr”); Ereskigál fia.

Az alvilág rendjét – Enkidu szavai szerint az alvilágban szenvedés és megvetés arra vár, aki nem hősként halt meg. „A vas halála” dicsőséges, és e hősknek az alvilágban is méltó sora van. A VII. táblán Enkidu azért sírt, mert nem csatán eshetett el. A XII. tábla e sorokra is válaszol; Enkidu alvilági reménytelensége az ő sorsa, a közemberé. Nem egyetemes érvényű.

A *Gilgames* nagy kérdésére a XII. tábla az újjaszír kor eszméivel felel meg. A hősi élet nemcsak örök dicsőséget ad, a hírnév halhatatlanságát, de a hőszemélyes sorsát is jobbá teszi, túl a halálon.

A Gilgames-eposz tehát az ember hősi küzdelmének, örökkévalóság utáni vágyának, halálfélelmének megörökítése: s a halálfélelem feloldása is. Szellemiségében s művészi érettségében egy nagy történelmi kor tükröződik. Gilgames halálfélelme: az asszír katonatársadalom válságának szcizmográfja is lehet. A válasz, amit Assur-ban-apli költői a Gilgames-eposz korábbi kiadásában felvetett kérdésekre adtak, mégsem csupán egy utolsó évtizedeit – ám ezzel együtt, ne felejtsük el, virágkorát – élő társadalom önn nyugtatása: ennél több és örökebb. A válasz: minden küzdő ember bizalma, meggyőződése, hite abban, hogy harca sohasem hiábavaló.

ASSURBANIPAL KIRÁLY IMÁJA NABÚHOZ

A fordítás *A. Ungnad* (180–182.) és *E. Ebeling* (266–267.) szövege alapján készült.

Assur-ban-apli az újjaszír kor legjelentősebb uralkodója (i. e. 669–629?), aki az egész Elő-Ázsiát átfogó birodalom katonai, gazdasági, politikai teendői mellett sokrétű kulturális programot is megvalósított. Fővárosában, Ninuában az egész ékiratos irodalmat átfogó könyvtárat állított fel. Neve alatt, s talán az ő fogalmazásában, több kitűnő ima, himnusz maradt fenn. Közülük a leghíresebb ez a szöveg, Nabú istenhez, az frás, a bölcsesség, a tudományok istenéhez, aki egyben a jóvendő hírül adásának és a kinyilatkoztatásnak is ura volt. Az ima az i. e. 640-es években keletkezhetett, amikor Assur-ban-apli birodalmát már minden oldalról veszély fenyegette. A király szövegezte imák mind szorongó félelmét árulják el. Nabú az i. e. VII. század legnépszerűbb istene volt; részben azért, mert a korábbi „nagy istenek” iránti bizalom a kultusz formálissá válása miatt jórészt elapadt, részben pedig, mert a tudomány és a csillagászat isteneként le tudta kötni az e korban nagy lendülettel fejlődő tudományok még meglevő vallási elemeit. (E kérdéscsoport eleme-

zéséhez I. W. v. Soden: Religiöse Unsicherheit, Säkularisierungstendenzen und Aberglaube zur Zeit der Sargoniden. *Analecta Biblica* 12 [1959] 356–367.)

Ninive – Ninua, az asszír főváros.

Enmasas – Istár temploma Ninuában.

Urkitu – Istár mellékeve, „az uruki”.

Sorsod – e sors ügyszólván önállóan, az emberen kívül létezik, objektív.

Égasankalama – Istár templomának név-variánsa.

Zúgó szél szavával – a szél (fuvallat) Nabú kinyilatkoztatásának hordozója.

Ninive királynője – Istár istennő.

Négy emlője – a fokozott isteni erő jelzése a testrészek megsokszorozása. Általános ókori keleti elképzelés szerint a királyi hatalmat védő igennő saját kebléből táplálta a királyt.

HIMNUSZ A NAPHOZ

I. A. Ungnad 189–190.

A klasszikus, óbabilóni isten-himnusz irodalom fokozatosan alacsonyabb rangú műfajokba is átszivárgott, persze elvesztve emelkedettségét, filozofikus mondanivalóját jelentős részét. A varázs-szövegek, ráolvasások legtöbbször egy himnusz rövid kivonatával kezdődtek. Ugyanígy a liturgia sztercotip imádságai. E szöveg egy sumer-akkád kétnyelvű varázslat bevezetője.

A klasszikus nagy Samas-himnusz (e kötetben nem szerepel) magyar átültetésére Szabó Lőrinc tett korábban kísérletet (I. Örök barátaink. Bp. 1958. I. 670–672.).

A föld fia – az Anunnakú istenek.

HIMNUSZ-RÉSZLET A NAPHOZ

*Szövegét I. H. C. Rawlinson: The Cuneiform Inscriptions of Western Asia. London, 1861–1884. (Alább Rawl.) V. 50–51. = A. Schollmeyer: Sumerisch-babylonische Hymnen an Šamaš. Paderborn, 1912. (Alább: A. Schollmeyer) 29–37.

Kétnyelvű himnusz bevezető sora. A napkelte jelenetét írja le. Samas a keleti hegyek kapuján, melyet szolgák tárnak ki előtte, fegyverrel kezében kilép a világba, hogy megmérkőzzék az éjszaka szörnyével.

JÖVENDŐLÉSEK

Szövegét I. E. Ebeling: Keilschrifttexte aus Assur religiösen Inhalts. Leipzig, 1915–1919. 421. sz.

A töredéket, párhuzamos darabjaival együtt, a közelmúltban feldolgozta A. K. Grayson és W. G. Lambert: Akkadian Prophecies. *Journal of Cuneiform Studies* 18 (1964) 7–30. – Egy hasonló szöveget tett közzé H. Hunger is: XXVI–XXVII. vorläufiger Bericht über die... Ausgrabungen in Uruk-Warka. Berlin, 1973. 87. – A műfaj megítéléséhez ld. még W. W. Hallo: Akkadian Apocalypses. *Israel Exploration Journal* 16 (1966) 231–242.

A mű az újasszír kor történetírásának obskurus műfajába tartozik. Filozófiai felfogása, hogy a történelem ismétlődik, s azonos helyzeteknek azonos a kibontakozása. Az óbabilóni irodalom jóslatait (omen-irodalom) e korban már rendszeres, de minden valóságtól elrugaszkodott történeti jövődöléssé építették ki.

Akkád – e korban kb. „Babylónia”.

Tupliss – város és tartomány a Tigris partján, határterület.

Amurrú – „Nyugat”, az Eufrátesz és a Földközi-tenger közé eső területek, ekkor elsősorban Szíria.

Irodalmi műként a szöveg mégis tanulságos. A jó- és balszerencse gyors változása az újasszír kor jellemzője is. Jó királytól a bőség beköszöntését, az új „aranykor”-t várták. Az i. e. VIII–VII. századi asszír királyi propaganda, maga Assur-ban-apli is, gyakran hirdette, mint az elérkezett boldogság jelét, a csodásan bő termést és állatsaporulatot. Ugyanakkor a „gonosz” trónbitorlókkal gyakran találkozunk, a csatornák eltömődnek, lázadás gyengíti az országot. A szöveg célzásai nem a történelem eseményszerű valóságát érintik, mégis – általánosítva – az újasszír kor problémáit ismerjük meg belőle.

„KIRÁLYTÜKÖR”

Utolsó kiadása W. G. Lambert: Babylonian Wisdom Literature. Oxford, 1960. (Alább: BWL) 112–115.

Az Assur-ban-apli könyvtárából előkerült unikum kézirat Babilónban, esetleg Dél-Mezopotámia valamelyik másik nagyvárosában készült, az i. e. VIII. század végén. (Vö. Ókori Keleti Történeti Chrestomathia. Bp. 1965. 167–169.) Az ekkor Asszíriához tartozó, de függetlenségükért a küzdelmet nem szüntető dél-mezopotámiai városok intézhették Asszíria királyához, nyilván nem hivatalos iratként, hanem inkább irodalmi alkotásként – ez veszélytelenebb lehetett, de nagyobb hatás volt várható tőle, mert az ilyen irodalmi műveket mindig isteni tekintély hitelesítette. A szöveg ily módon Elő-Ázsiában a királyok nevelő tájékoztatásának első darabja; e műfaj Egyiptomban (*Inte-*

leni néven) régóta ismeretes. A közép- és újkorban ugyanezt a szerepet töltötték be Európában az ún. királytűkrök.

A szöveg három ősi város, Nippur, Szippar és Babilón polgárai számára kéri hagyományos kiváltságaik megőrzését. Dél-Mezopotámia az asszír fegyverek hatósugarában e kiváltságoknak köszönhetette, hogy több évszázados tespedés után Elő-Ázsia gazdasági életében (a kereskedelemben és kézművesiparban) vezető szerepet vívott ki magának. A kiváltságok lényegében a városi polgárság teljes gazdasági szabadságát biztosították. (A mű politikai tanulságait I. M. Djakonov vonta le, A Babylonian Political Pamphlet from about 700 B. C. c. cikkében [Studies in Honour of B. Landsberger. Chicago, 1965. 343-349.]

Nagyjait – szójáték: „Ha nagyjaira nem hallgat, élete kicsi lesz.”

Saroglya – utalás a kényszerű közmunkára.

Girra – tűzisten.

Vége – a tábla könyvtári kolofonja. Itt van a mű címe is feltüntetve.

ÚJÉVI DAL

L. A. Ungnad, 200.

Az újévi ünnep (*akitu*) alkalmából Marduk szobrát a papok ünnepélyes külsőségek között vitték az ünnepi házba. E „körmenet” énekét olvashatjuk itt.

Babilón ura – Marduk.

ÚJÉV-ÜNNEPI JÁTÉK

Szövegét kiadta E. Ebeling: Tod und Leben nach den Vorstellungen der Babylonier, I. Berlin-Leipzig, 1931. 9.

„A szöveg kétségen kívül szertartáskönyv, azaz drámai játék szöveggönyve; e műfajban – de nem tartalmilag! – Istár alvilágjárásának énekével vethető egybe. Bél-Marduk isten előtt áldozatot mutatnak be; beszélő szereplői: papok kórusa, s a kórusvezető, aki az istenség nevében szól. A tábla egy rossz példányról készült másolat lehetett, írnoka ezért kétszer is megjegyzi, ahol a szöveget nem tudta elolvasni: „(Az eredeti) kitörve.”

A TAMARISZKUSZ ÉS A DATOLYAPÁLMA VETÉLKEDÉSE

Legjobb kiadása W. G. Lambert: BWL 158-164. – Értelmezéséhez és párhuzamaihoz l. még E. Ebeling kiadását is: Die babylonische Fabel und ihre

Bedeutung für die Literaturgeschichte. MAOG II/3. Leipzig, 1927. 9-11., 12-13.

A vetélkedő a mezopotámiai irodalom egyik legfontosabb műfaja. Ránk maradt sumer nyelvű darabjai általában összekötő szöveg nélküli dialógusok. Két rivális – többnyire megszemélyesítési valamilyen dolognak, jelenségnek – vetélkedik egymással: melyikük hasznosabb az ember számára. Tél és nyár, Juh és gabona, Ezüst és réz, Fa és nád, Balta és eke, Madár és hal vetélkedései, s már e felsorolás is mutatja, hogy a műfaj tulajdonképpen az emberi kultúra vívmányainak büszkélkedő szemléje, hiszen más-más szempontból, de egyformán fontosak a vetélytársak. A vetélkedők a „tudós” irodalom alkotásai közé tartoznak; iskolák, egyetemek (Édubba, a tábla háza) tanárai írták őket.

E műfaj tovább élt az akkád irodalomban is; itt két darabját közöljük, a legjobb szövegállapotban levőket: a tamariszkusz és a datolyapálma, az ökör és a ló vetélkedőit. Mindkét szöveg azonos gondolatot hirdet, az Édubba-irodalom műfajainak közös eszméjét, s a mezopotámiai világkép egyik legfontosabb nem-vallási elemét: a világ jelenségeinek középpontjában az ember, az emberi társadalom áll, minden reá vonatkoztatható, s az emberi társadalom igénye a legfőbb értékmérő.

A tamariszkusz és datolyapálma vetélkedése három agyagtáblán maradt fenn: a legkorábbi óbabilóni korú, a másik kettő középasszír. Itt az óbabilóni és a jobb állapotban levő középasszír szöveg szerepel.

Az idők elején – a szöveg kozmogóniai bevezetése, a műfaj sumer eredetű jellegzetessége, a civilizációs vívmányok elérésének fejlődés voltát hangsúlyozza.

A fejlődés-gondolat Mezopotámiában elsősorban az anyagi kultúra fejlődését rögzíti.

Gilgames – a név olvasata bizonytalan; Gilgames itt mindenesetre kultúr-héroszként jelenik meg.

Szóra nyitván száját – a dialógust bevezető formulát a továbbiakban a KI. MIN („ditto”, ua.) jel helyettesíti.

AZ ÖKÖR MEG A LÓ VETÉLKEDÉSE

Legjobb kiadása W. G. Lambert: BWL 176-185.

A töredékes mű újasszír táblákon maradt fenn; a kolofon ezt a címet adja meg: „Amikor a magasztos Istár” – ami egyben azt jelenti, hogy a szöveg ugyancsak kozmogóniai bevezetéssel indult.

Utamból elkotródik az oroszlán – az i. e. 1. évezred asszír királyai és főemberei lóhátról vadásztak oroszlánra.

HIMNUSZ SZÍN HOLDISTENHEZ

L. A. Ungnad, 192–194.

Sumer nyelvű himnusz, valószínűleg Ur városban keletkezett.

Egissirgal – Nanna holdisten szentélye Ur városban; helyesebb olvasata Ékis-nugal.

Ha Ur fölött – a célzás értelme: Szín székvárosából indul el éjszakai útjára.

HIMNUSZ A HOLDISTENHEZ

L. A. Ungnad, 165–167.

Kétnyelvű sumer-akkád szöveg.

A sumer Nanna-himnuszok új feldolgozását L. A. Sjoberg: *Der Mondgott Nanna-Suen in der sumerischen Überlieferung*, I.: Texte. Stockholm, 1960.

Égi bika – a holdsarló Mezopotámia egén csaknem vízszintes helyzetben látható, és a fogyó hold bika szarvára emlékeztet. A holdisten leggyakoribb kísérő vagy helyettesítő állata ezért a bika.

Ningal – „A nagy úrnő”, a holdisten felesége.

DICSÉRŐ ÉNEK SZÍNHEZ, KÖNYÖRGÉSSEL

Kiadása: E. Ebeling: *Die akkadische Gebetsserie „Handerhebung”*. Berlin, 1953. 6–9.

Az „imádság” (a kéz felemelése = ima) műfajába tartozó varázs-szöveg bevezető része. Az asztrológiában és a mágiában a holdnak jutott a legjelentősebb szerep; Szín az asztrális kinyilatkoztatás istene.

Girra – itt a perzselő nap istene.

Anuja minden egeknek – az i. e. 2. évezred közepén vette kezdetét a mezopotámiai vallásban az az egységesítő fejlődés, amely a különböző istenek alakját egy-egy nagyobb isten körébe vonta (Szín, Marduk, majd Nabú); ez az azonosítás bizonyos monotheista tendenciák megjelenését eredményezte.

Az újhold napja – Szín ünnepe az éppen megjelenő holdsarló napja; ekkor szűnik meg az emberek fölött az „alvilág” hatalma.

SZÍN HOLDISTEN MAGASZTALÁSA

Kiadása: E. Ebeling: „Handerhebung”, 44–47.

IMA HÁZSZENTELŐKOR

Kiadása: A. Schollmeyer, 71–72.

A szöveg az újasszír építkezési szertartások rituális szövegei közül való.

SAMASHOZ KÖNYÖRÖG, FELOLDOZÁSÉRT

Kiadása: A. Schollmeyer, 96–98.

A könyörgés három részre tagolódik, és szerkezete szemléletesen mutatja az akkád varázs-szövegek kompozíciós sémáját.

1. *Hozzád kiáltok* – bevezető fohász.

2. *Samas, ég és föld* – himnusz az isten tiszteletére.

3. *Légyen bár apám* – mágikus formula, mely megszünteti a rontást.

Napfölkelte tündöklő sarja – pontosabban: „A Fénylő Felkelés urának fenséges származéka.” A Fénylő Felkelés (*Namraszt*) Szín egyik mellékneve. Samast a babilóni rendszerező teológia Szín fiának tekintette.

Utukku – a gonosz démonok egyik leggyakrabban emlegetett változata.

A SZERENCSEJTLEN NAP

Kiadása: Rawlinson IV. 2 32. – B. Landsberger: *Der kultische Kalender der Babylonier und Assyrer*, I. Leipzig, 1915. 120.

A mezopotámiai asztrológia a hold fázisváltásainak napját baljósnek tekintette. Ilyen napokon tilos volt bármilyen cselekvés.

PANASZOS ÉNEK ENLILHEZ

L. A. Ungnad, 209–212.

Sumer-akkád kétnyelvű himnusz.

Enamtila – Enlil kultushelye Babilónban, „A sors háza”.

SIRALMAS ÉNEK

L. A. Ungnad, 207–209.

Sumer-akkád kétnyelvű szöveg Assur-ban-apli könyvtárából; eredetije valószínűleg óbabilóni kori.

Éturkalama – templomnév, „Az ország kis háza”.
Borzippa – Barszip, dél-mezopotámiai város.
Émah – Enlil feleségének temploma, „A fenséges ház(a)”.

PANASZ

Kiadása: E. Ebeling: „Handerhebung”, 84–87.
Varázs-szöveghez – ráolvasáshoz – kapcsolódó bevezető ima.

Lelkem istene – a mezopotámiai vallás felfogása szerint mindenkinek megvolt a maga „személyes” istene.

HIMNUSZ A NIPPURI ENLILHEZ

L. A. Ungnad, 196–197.
Sumer szöveg; Enlil-képe is az i. e. 3. évezred nézeteket adja vissza (Enlil mint teremtmény, kultúra-adó istenség).

HADD HÓDOLJAK A BÖLCSESSÉG URÁNAK

Kiadása: W. G. Lambert: BWL 30–62., 343–345.
A költemény az akkád irodalom egyik legjelentősebb alkotása. Címe akkádul *Ludlul bél némeqi*. Szerzője, mint magát megnevezi, egy bizonyos Subsi-mesré-Sakkan, magas rangú udvari méltóság, aki jámborsága ellenére – mint frja – halálos beteg lett, elhagyták barátai s ellene fordultak, míg végül Marduk – „a bölcsesség ura” –, akit a költemény címe is magasztal, egy jelenésben meg- szabadította szenvedéseitől.

A *Ludlul bél némeqi* az akkád – s általában az elő-ázsiai – irodalom első olyan alkotása, amely filozófiai síkon, tehát nem a mítosz átforgatásával vagy esetleg mellőzésekkel, hanem direkt módon juttatja kifejezésre a vallásos hit megrendülését.

A költemény kétségbe vonja, hogy van gondviselés, van isteni igazságszolgáltatás. Eszmeisége a Gilgames-eposzé mellé állítható; mindkét mű egy individualizálódó társadalom problémáit tükrözi. A *Ludlul bél némeqi* kétségbeesett létbizonytalansága az i. e. 2. évezred második felének, s különösen a kassú kor végének mezopotámiai társadalmát jellemzi. Ez a sok tekintetben válságos, átmeneti kor a termelés biztonságát nem ismerte; az óbabilóni korban még bizonyos mértékben állami védőrendszabályokkal korlátozott „szabadverseny” ekkor spontán és korlátlanul érvényesülő törvénné vált, s a gazdasági élet bizonytalansága a kiábrándult, elkeseredett, csalódott életérzést, az egzisztenciális bizonytalanságot tette uralkodóvá. A vallásos élet monotheista ten-

denciái s a gondviselés vigasztaló elmélete elégséges alapot nyújtottak ahhoz, hogy a kiábrándultság – a vallásos tudat formáiban – a gondviselés tagadásához vezessen el. (A szellemi háttérrel W. v. Soden két gondolatgazdag tanulmánya világítja meg: Religion und Sittlichkeit nach den Anschauungen der Babylonier. Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft 89 [1935] 143–169.; Das Fragen nach der Gerechtigkeit Gottes im Alten Orient. Mitteilungen der Deutschen Orient-Gesellschaft 96 [1965] 41–59.) Jellemző módon e folyamat szubjektív oldala gyakran a modern pszichózisokra emlékeztet, vö. J. V. Kinnier Wilson úttörő tanulmányát (An Introduction to Babylonian Psychiatry. Studies in Honor of Benno Landsberger. Chicago, 1965. 289–298, kül. 296 skk.), mely – talán némi túlzással – egyenesen „paranoid schizophrénia”-nak nevezi e költemény hőségének betegségét.

A mezopotámiai vallásos gondolat e válságos időszakának jelenségei mutatják meg a legélesebb formában, hogy a differenciálatlan tudatformák milyen erősen és következetesen őrzik magukban a realista-materialista szemlélet kezdetleges formáit. Kézenfekvő, hogy e kétkedés csak olyan erkölcsi tudatban jelenhet meg, amely a tettek következményeit (például a „bűn” megtorlását) nem helyezi át a túlvilágra, vagy legalábbis nem a túlvilági megtorlást, ill. kárpótlást állítja előtérbe. S valóban, akár az i. e. 2. évezred akkád epikus irodalmát, akár az évezred végének filozófiai költeményeit vizsgáljuk, mindegyik az evilági szemléletet, a világ tudomásulvételét, a világban való életet tartja az erkölcs fő követelményének. Nem elsősorban a túlvilággal törődik, a földi élet a fontos számára. A mezopotámiai gondolkodás e vonása, valóság-érzéke, életszeretete, földi realizmusa egyike az ékíratok korunkhoz szóló legfontosabb üzeneteinek.

Sádu, Lamasszu – a személyes óvó istenek összefoglaló neve. Vö. W. v. Soden: Die Schutzgenien Lamassu und Schedu... Baghdader Mitteilungen 3 (1964) 148–156.

Samas-fényű – „Népének Samasa”, mondják a feliratok a királyról; az uralkodót Samassal, az igazság istenével azonosították.

Igazláló, kérdező, beszélgető, szellemidőző – az individuális vallásosság szolgálatában álló papok.

Holtak Hegye – az eredetiben szójáték: Kur sumerül jelenthet hegyet, de alvilágot is.

Nebéz keze – Mardukról van szó.

Rontás – a gyógyulás részletezése a babilóni orvosi szövegek tudományos rendszerét követi.

A Folyó – az alvilág határfolyója.

Hubur – az alvilág határfolyója.

Szarpanitu – Marduk felesége.

Napkelet-kapu – itt az Észagila, Marduk babilóni temploma kapuinak agitív, de tényleges nevei következnek.

BÜNBÁNÓ ZSOLTÁR – VALAMENNYI ISTENHEZ

L. A. Ungnad, 224–227.

Sumer-akkád kétnyelvű szöveg, Assur-ban-apli könyvtárából.

A személyes vallásosság mechanikussá válása hozta létre az ilyen, és ehhez hasonló típus-imákat; részben bárki a saját nevét helyettesíthette be a kész imaszövegbe, részben akármelyik istenhez intézhette ugyanazt az imát. Ugyanígy felvették a szövegbe az „ismeretlen isten” megszólítását is. Mindez persze az isten-fogalom absztrakttá válásának és a transzcendencia kezdeteinek is jelzése.

Nem ismerem a vétkeket – az ember eredendően bűnös voltának tana az i. e. 2. évezred második felében kezd Mezopotámiában kialakulni.

Nem ettem tiszta ételt – a tabuk megsértését tagadja. „Tiszta” a vallási szóhasználatban a. m. „magasztos”, tehát érinthetetlen, tabu.

KÖNYÖRGÉS NERGÁLHOZ

Feldolgozása: H. Zimmern: Zeitschrift für Assyriologie 31 (1917) 111–121.

Az i. e. 2. évezred elejéről származó sumer nyelvű kompozíció. Nergál itt halál-istenként jelenik meg.

A VARÁZSLÓ IGÉJE

L. A. Ungnad, 291–292.

Varázs-szöveg gyűjteményből. A ráolvasó (pap) a beteg fölött mondja.

Marduk, Éa – itt mint a varázslat és ráolvasás istenei szerepelnek.

Ninnib – pontosabban Ninib (nin.IB), Ninurta isten nevének régebbi olvasata.

Ninibakuddu – istennő, Éa lánya.

Gallu – gonosz démon.

Alu stb. – gonosz démonok.

ETIMMU ELLEN

Kiadása: E. Ebeling: Tod und Leben nach den Vorstellungen der Babylonier, I. Berlin–Leipzig, 1931. 30. (E.)

Újasszír ráolvasás-gyűjtemény részlete, mely a halottak kóbor lelkét, ennek ártó hatását hátrította el.

Etimmu – v. Etemmu, a (temeretlen) holtak szabadban bolygó lelkei.

RONTÓ PILLANTÁS ELLEN

L. A. Ungnad, 293–294.

Újbabilóni varázs-szöveg.

Dannu, Guszira (Guszira) – itt: gyógyító istenek.

RÁOLVASÁSOK, VARÁZSZMONDÓKÁK

1–6. l. A. Ungnad, 250–258. – 7a. l. A. Ungnad, 273–274. – 8. l. A. Ungnad, 295. – 7b. kiadása: E. Reiner: Šurpu. A Collection of Sumerian and Akkadian Incantations. Graz, 1958. (Archiv für Orientforschung, Beiheft 11.) VII. tábla, 36–39. A 7. sorszám alá sorolt szöveget Rákos S. kétszer fordította le, először (7a) A. Ungnad német fordításából, s másodszor (7b) nyersfordításból.

A tudományos irodalom különböző műfajaihoz hasonlóan az i. e. 2. évezred végén vagy ezt követően sorozatokká rendezték a varázs-szövegeket, ráolvasásokat is. Ezek a gyűjtemények gyakran igen becses irodalmi anyagot is tartalmaznak; az Adapa-eposz mutatja, hogy másodlagosan a legigényesebb irodalmi műveket is felhasználták a varázslatok mágikus példáinak növelésére. A legtöbb irodalmi anyagot a *Šurpu* és a *Maqlû* című gyűjtemények („Égetés”) tartalmazzák; e két sorozat azokat a varázs-szövegeket foglalja össze, ahol a mágikus cselekmény általában égetés volt (fekete mágia).

Szin építette hajómat – az ellen-varázs végrehajtója a rontó varázsló és varázslónő szobrocskáját egy kis hajóban a folyóba veti, ehhez mintául a holdisten „bárkája” szolgál.

Istár, Tammuáz, Naná, Kaniszurra – itt a varázslás isteneiként szerepelnek.

A tenger mélyéről – a rontó démonok főként a tenger mélyén lálnak, esetleg a föld méhében vagy a viharfelhőkben; félreérthetetlen a természeti erővel való kapcsolatuk.

Eridu átkát – Eridu Éa városa, így a hatékony ráolvasás hazája.

A Mező úrnője – Bélit-szeri, az alvilág istenasszonya.

Ninkilim – az állatok istene.

Gula – gyógyító isten.

IMA GILGAMES ISTENHEZ

Kiadása: *E. Ebeling*: Tod und Leben nach den Vorstellungen der Babylonier, I. Berlin-Leipzig, 1931. 30. (A.)

A varázs-szövegek közé sorolt ima egyike az isten-Gilgames hagyomány tovább élését bizonyító forrásoknak.

NINURTA MAGASZTALÁSA

Kiadása: *E. Ebeling*: „Handerhebung”, 24-27.
Varázs-szöveg bevezető himnusza.

Esarra – Assur isten assuri temploma.
Udgallu – a déli szél, Ninurta egyik megjelenési formája.
Ékur – itt: „templom”.
A setét út – az alvilág (Arallú) útja.

A HALOTT A SÍRBAN ÉS A MÁSVILÁGI TÖRVÉNYSZÉK ELŐTT

Kiadása: *E. Ebeling*: Tod und Leben nach den Vorstellungen der Babylonier, I. Berlin-Leipzig, 1931. 3.

Elam területén került elő a szöveg, sírból. Akkád nyelvű.

Inikarrab – „Meghallgatta a könyörgést”, jóindulatú istenség akkád neve.
Lagamal – „Nem kegyelmező”, rosszindulatú istenség akkád neve.

A szöveg a halottak fölötti túlvilági bíraskodás általánosan elterjedt, Mezopotámiában azonban inkább a túlvilág-elképzelések perifériáján élő hitének példája.

EGY ASSZÍR HERCEG POKOLJÁRÁSA

Feldolgozása: *W. v. Soden*: Die Unterweltsvision eines assyrischen Kronprinzen. Zeitschrift für Assyriologie 43 (1936) 1-31.

Az igen rossz állapotban fennmaradt, nehéz szöveg egy asszír herceg, Kummá történetét mondja el. Az i. e. VII. században keletkezett; a Kummá fedőnév mögött valószínűleg a későbbi király, a mű megírásakor még csupán trónörökös Assur-ban-apli rejtőzik. A mű irányzatossága Nergál szavaiból tetszik ki; az alvilág istene, amikor két királyra utal, akik közül az egyik, a már halott, jó, de a másik, a még élő, minden bölcsessége ellenére is vétkes:

ezen utalásokban a szélsőségesen nacionalista és Babilón-ellenes asszír párt politikai állásfoglalása ismerhető fel: Szín-ahé-eriba Babilón-ellenes politikájának helyeslése, Assur-ah-iddina békülékenységeinek elítélése. A mű nem annyira a még trón-várományos Assur-ban-apli véleményének ad hangot, mint inkább az ő befolyásolására vagy propaganda gyanánt készülhetett. Ha konkrét vonatkozásai nem is érthetők mindenütt, a költemény, azon túl, hogy a legkorábbi ókori keleti alvilág-leírások önmagában is érdekes darabja, tanúsítja az i. e. VII. század, Assur-ban-apli kora érdeklődését a túlvilági élet iránt, s ez a Gilgames-eposz problematikájának történelmi hátterét világítja meg. Az alvilágba szállást (descensus) a szöveg látomásként írja le.

Kigó – az alvilági (és a chthonikus) istenek állata.
Humut-tabal – „Vidd gyorsan!”, ha a név nem csupán alkalmilag képzett, akkor a hajósban az asszír Kháront láthatjuk.
Zú-fej – sas törzsén levő oroszlánfej, mint az Imdugud- és Zú (Anzú) madaré.
Basnu-kegyő – az *Enána elis* theomachiájából kölcsönzött szörny.
Isum – jóindulatú közbenjáró istenség.
Bibbu – alvilági istenalak, talán *Biblu*, „Hordozó”?
Lugalsulu – vagy: Lugalszula, „Az utca királya”, istennév.
Istár kapuja – célzás az Istár-mitoszra.
Tágas Fül – akkadizmus, jelentése: „bölcesség”.
A Térde Ura – akkadizmus, jelentése: „erősebb”.

TAMMÚZ-SIRATÓ

L. *A. Ungnad*, 231-238.

A siratók az alvilágba került Tammúzt gyászolták és az őszi termékenység-szertartások részei voltak. Értelmezésük rendkívül nehéz. Az itt olvasható szemelvények szabad fordítások.

Damu – „Fiú”, „Szerelmes”; Dumuzi-Tammúz egyik megszólitása.
Dagal-usumgal-anna – helyesen: Ama-usumgal-anna, Dumuzi ősi neve, jelentése: „Akinék anyja az Ég sárkánya.”
Bad-nagara – helyesen: Bad-tibira, mezopotámiai városnév.
Etura – templomnév.
Gestin-anna – „Az Éj szölleje”, sumer termékenység-istennő.
Abu – Dumuzi egyik névformája.

BÜNJEGYZÉK AZ „ÉGETÉS” CÍMŰ RÁOLVASÁS-GYŰJTEMÉNYBŐL

Kiadása: E. Reiner: Šurpu, II. tábla, 13–18.

A szöveg, a šurpu című gyűjtemény részlete, az i. e. 2. évezred végi–1. évezred eleji mezopotámiai bűn-fogalommal ismertet meg.

Kinek istene – e pontnál minden „gyónó” a maga személyes istenének nevét mondja ki.

Oldoztassék föl – e szavakkal kezdődik a bűnbocsínatért könyörgő ráolvasás.

ADADHOZ

Kiadása: E. Ebeling: „Handerhebung”, 96–99.

Újasszír kori varázs-ima a vihar-istenhez.

Sarrukín – II. Sarrukín asszír király (i. e. 721–705).

HIMNUSZOK ADAD VIHARISTENHEZ

L. A. Ungnad, 194–196.

Sumer-akkád kétnyelvű szövegek.

Iskur – Adad sumer neve.

Amanna – másképp: Amanki, Enki (Éa) isten nevének dialektusi formája.

Mullil – Enlil isten nevének dialektusi formája.

„UM-NAPISTI” TANÁCSAIBÓL

Kiadása: W. G. Lambert: BWL 99–106.

A kompiláció közmondás jellegű tanácsokat fog össze. Keletkezésének kora bizonytalan. Mezopotámiában az Édubba tanárai az i. e. 2. évezred elején kezdték gyűjteni a közmondásokat, s állítottak össze belőlük különböző szempontok (témák, szóhasználat stb.) szerint sorozatokat. Valószínűleg számos pszeudo-közmondást is megőriztek e gyűjtemények. A hagyomány a bölcsesség-irodalmat általában egy-egy híres személyiséghez kapcsolja; mint Adapát varázs-gyűjtemények szerzőjének, úgy tekinthették a vízözön hőst – vö. az Atra-haszisz, „Áradó bölcsességű” névvel – találó mondások kútfejeként.

GONOSZ LÉLEK ELÜZÉSE

Feldolgozása: A. Schollmeyer, 129–130.

Részlet egy terjedelmesebb, Éa, Samas és Marduk istenekhez intézett varázs-szövegből. A lélek halál utáni állapotára vonatkozó mezopotámiai elképzelések egyik fontos forrása.

Nédu – az alvilág kapusának neve.

VARÁZSLÁS DÖGVÉSZ ELLEN

Kiadása: St. Langdon: Babylonian Penitential Psalms. Paris, 1927. 74–77.

Az akkád irodalom kedvelt témája az éjszaka leírása, himnusz az éjszaka isteneihez.

Hallgatnak a föld istenei – jellegzetes anthrópomorfizmus: éjszaka alszanak a földi istenek is.

Ninszianna – Istár mint az esthajnaleszillag úrnője.

Ha dögvész – a himnusz varázs-szöveggé is használható; e két sor: a használati utasítás.

NINURTA ÁLDÁST MOND A DOLERITKŐRE

Kiadása: Rawl. IV. 13–14. – Feldolgozása: S. Geller: Altorientalische Texte und Untersuchungen I/4. (1917) 299.

A szöveg egy sumer-akkád kétnyelvű eposz részlete. Az eposz Ninurta hőstetteiről szól, melyeket a Hegységben a Sumer iránt ellenséges démonokkal szemben vitt véghez. Ninurta, győzelme után, a kövek sorsának meghatározását kaphatta. Az eposz e részlete irodalmi formába foglalja a mezopotámiai ásványtani ismereteit.

Dolerit – vagy inkább diorit, a legtöbbször becsült kőfajta; ebből faragták a szobrokat.

Makan – Magan, a Perzsa-öböl nyugati partvidéke.

Éninnu – Ningirsu isten temploma („Az Ötven háza”). Ningirsu nippuri és lagasi isten; Ninurta és Ningirsu lényegében azonos sumer istenalakok.

VARÁZSMONDÓKA FOGFÁJÁS ELLEN

Kiadva: R. C. Thompson: Cuneiform Texts XVII. 50. – Értelmezését I. Dávid A.: Revue d'Assyriologie 25 (1928) 97.

A szöveg az epikus ráolvasások közé tartozik, egy teremtés-mítosz őrződött meg benne.

Szűrd be a tőt – utasítás az orvosnak a fogideg (pulpa) eltávolítására. A fogideget Mezopotámia orvosai, talán alakja miatt, élő féregnek hitték.

SZERTARTÁS AZ EUFRÁTESZ PARTJÁN

Kiadása: L. W. King: The Seven Tablets of Creation. London, 1902. I. 200–201.; E. Ebeling: Keilschrifttexte aus Assur religiösen Inhalts. Leipzig, 1915–1919. 294. sz. – Feldolgozása: E. Ebeling: Ein babylonischer Kohelet. Berlin, 1922. 19–20.

A folyó, melyhez ez az ima szól, az istenként tisztelt Eufrátesz. A beteg ember, vízben fürödve, ezt az imát mondja.

Bölcsője mindennek – Mezopotámia öntözőrendszerei az Eufrátesz vizét használják.

Éa bemed lakozik – az ókorban a folyó Eridu környékén érte el a Perzsa-öböl partját.

PÉLDABESZÉDEK

Szemelvények a W. G. Lambert: BWL 226–273. feldolgozta akkád közmondásokból.

TRÉFÁK

Kiadásuk: W. G. Lambert: BWL 214–220.

Szemelvények az idézett gyűjtemény vicc, tréfa jellegű kis anekdotáiból.

Disznó, én – szójáték: akkádul *sabú*: „disznó”, és „disznólkodni”.

PESSZIMISTA TÖREDÉK

Kiadása: W. G. Lambert: BWL 108.

Az Assur-ban-apli könyvtár agyagtáblái közül előkerült töredék ugyanarra a kérdésre keres feleletet, mint a *Ludlul bēl nēmeqi*, vagy a Gilgames-eposz, vagy

következő szemelvényünk, a Theodicea. Velük ellentétben a buzgó vallásosságot hirdeti. Lehet azonban, hogy egy nagyobb kompozíció részlete, s ekkor szavai más kicsengést kapnak.

PANASZOK ÉS NYUGTATÁSOK

Feldolgozása: B. Landsberger: Die babylonische Theodizee. Zeitschrift für Assyriologie 43 (1936) 32–76. – W. G. Lambert: BWL 70–91.

A mű az akkád filozófiai irodalom legsúlyosabb alkotása; a *Ludlul bēl nēmeqi* szellemében, de annál következetesebben és megalkuvó feloldás nélkül szembeesíti egymással a gondviselés vallásos tanát és a valóságot. A mű teljes szövege 27, egyenként 11 soros szakaszban minden sora azonos jellel kezdődik, és a sorok éle összeolvasva a következő akrosztichont adja: a-na-ku sa-ag-gi-il-ki-[i-na-am]-ub-bi-ib ma-aš-ma-šu ka-ri-bu ša i-li u šar-ri, azaz „Én, Szaggil-kínam-ubbib, masmasu(-pap), hódolója (az) istennek és (a) királynak”. Az akrosztichon a költemény szerzőjének nevét rejt. Hogy a művet valóban Szaggil-kínam-ubbib írta, azt megerősíti a már többször hivatkozott 1. évezredi szerző-katalógus is. Ugyanakkor az akrosztichon sajátos formája (a *jelek* azonosak a sorok elején, de néha egy-egy szakaszon belül az azonos jelet másképp kell olvasni egyik vagy másik sorban) elárulja, hogy nem élőszóban való előadásra, hanem olvasásra szánt alkotással, s egyben az irodalmi élet egy új, korábbiól nem kimutatható jelenségével állunk szemben.

A mű: dialógus, egy kételkedő böles és egy hívő beszélget a gondviselésről. A problémák nem oldódnak meg a beszélgetés során. A kételkedő böles szavai igazabbak, valóságosabbak (a mű gondolati háttéréről l. tanulmányunkat: Szabadgondolkodás az ókori Mezopotámiában. Világosság 4 [1963] 593–599.); mégis a költő szándékát a két beszélgető fél együttesen fejezi ki, s számunkra e két álláspont tükrözi az i. e. 2. évezred végi mezopotámiai társadalmat és kultúrát. Valláson belüli valláskritika, jellemezhetjük a mű egészének szemléletét. A vallás egészének elutasítása, ismeretelméleti-tapasztalati alap híján, ekkor még fel sem merülhetett; a kevésbé differenciált társadalmi tudat ezért – ahogyan itt magas művészi szinten kifejezésre jut – hitet és kételet egymás mellett, dialektikus ellentétben-egységben őrzött. A párbeszéd dialektikája a kor társadalmi tudatában megnyilvánuló kettősség tükrözi.

A veretes alkotás az ékiratos irodalmi hagyomány szerves részévé vált. Nehéz nyelvezetét az 1. évezredben nyelvi-tárgyi kommentár tette az archaikus stílusfordulatokban és ritka szavak használatában járatanabbak számára is hozzáférhetővé.

A fordítás a csekély értelmet nyújtó töredékeket mellőzte. A szakaszokat római számokkal jelöltük; a páratlan számúakat mondja a kétkedő.

Narru – az ókori kommentár szerint azonos Balillel.
Zulummaru – az ókori kommentár szerint azonos Éával.

ISTÁRHOZ

Feldolgozása: *E. Ebeling*: „Handerhebung”, 60–63. (A 20. sortól.)

Istrágnadat megragadtam – „Hámját vonni” valakinek a. m. szolgálni őt (akkadizmus).

KÖNYVTÁRI KATALÓGUS SZERELMES VERSEK KEZDŐSORAIVAL

Kiadása: *E. Ebeling*: Keilschrifttexte aus Assur religiösen Inhalts. Leipzig, 1915–1919. 158. sz. – Feldolgozása: uő: Ein Hymnenkatalog aus Assur. Berlin, 1923.

Az Assur városból előkerült agyagtábla a templomi könyvtár gyűjteményéből az Istárral kapcsolatos énekek (egy részének) címét (kezdő sorát) tartalmazza. Az itt szereplő versekből eddig nem sikerült még egyetlen szöveget sem azonosítani, de pusztán a címekből is valószínű, hogy részben az Istár-Tammúz kultusz szertartási énekei lehettek, részben pedig talán – ha a kettőt szembe lehet egyáltalán állítani – profán szerelmi énekek. Végeredményben az ókori kelet irodalmában általános jelenség, hogy világi szerelmi dalok gyűjteménye szent szöveggé válik (l. az Énekek Éneke keletkezéstörténetét). A sumer és akkád irodalmi katalógusok újabb, összefoglaló clemzését l. *W. W. Hallo*: New Viewpoints on Cuneiform Literature. Israel Exploration Journal 12 (1962) 13–26.; On the Antiquity of Sumerian Literature. Journal of the American Oriental Society 83 (1963) 167–176.

Ébabbar – „A ragyogás háza”, Samas templomának neve.

SZERELMES PÁRBESZÉD

Kiadása és feldolgozása: *W. v. Soden*: Ein Zwiegespräch Hammurabis mit einer Frau. Zeitschrift für Assyriologie 49 (1949) 151–194.; *M. Held*: A Faithful Lover in an Old Babylonian Dialogue. Journal of Cuneiform Studies 15 (1961) 1–26.; Addenda et Corrigenda. Uo. 16 (1962) 37–39.

A mű, kétséget kizáróan, az óbabilóni korból (pontosabban az i. e. XVIII. század első feléből, vö. Hammurapi nevének említésével), eddig az első profán szerelmi költemény akkád nyelven. Hasonló szöveget tett közé *W. G. Lambert* is: Divine Love Lyrics from Babylon. Journal of Semitic Studies 4 (1959) 1–15. Időközben bizonyossá vált, hogy ezek a költemények mind a „szent nász” szertartásával álltak összefüggésben; ezt a műfajt, mint a sumer emlékek mutatják, a profán hangvétel jellemezte.

SZERTARTÁSI ÉNEK ISTÁRHOZ ÉS TAMMÚZHOZ

Kiadása: *E. Ebeling*: Tod und Leben nach den Vorstellungen der Babylonier, I. Berlin–Leipzig, 1931. 11.
Kultikus ima.

PANASZOS ÉNEK ISTÁR ISTENASSZONYHOZ

L. A. Ungnad, 217–222.

Ez a szöveg, melyet késő-babilóni másolatból ismerünk, az akkád irodalom legszebb Istár-himnusza; tulajdonképpen varázs-ima (a Su-ila, „a kéz felemelése” gyűjteményből), melyet háromszor egymás után el kellett mondani.

A harci kiáltás csillaga – Istár, az esthajnalesíllag (Venus), mely pusztító-háborús aspektusát is kifejezésre juttatta.

IMA ISTÁRHOZ

L. A. Ungnad, 200–202.

Szertartási szöveg, melyet papok (vagy hívők), és az istennő nevében egy papnő adott elő.

AZ ÚR MEG A SZOLGÁJA

L. A. Ungnad, 284–287.

A szöveg egy részét magyarra fordította már *David A.* is (Világirodalmi Antológia, I. Bp. 1952. 53.).

Kritikai kiadása: *W. G. Lambert*: BWL 144–148.

A költemény az i. e. 2. évezred legvégén keletkezhetett (említi már a vasat); szerzője ismeretlen. Töredékei Assurból, Babilónból és Assur-ban-apli könyvtárából ismeretesek. A mű egy szolga és ura beszélgetését tartalmazza. „Szolga!

Érts velem egyet!” – kezdődik az úr minden mondata, s a szolga egyetért vele – majd a következő pillanatban az ellenkező nézettel is. Az úr az élet minden területére kiterjeszkedik szavaiban: szolgálat az udvarban; evés-ivás; vadászat; harc; építkezés; érintkezés az emberekkel; szervezkedés; szerelem; vallásosság; jótékonykodás; közhasznú tevékenység. Az élet teljessége jelenik meg előttünk. Csakhogy a dialógus szerint mindegy, tesz-e bármit is az úr (az ember), vagy mozdulatlan marad; egyformán jó valami, s az ellenkezője is. Vanitatum vanitas. A költemény: gyilkos szatíra. Nem az úrról, s nem a szolgáról: a világról. Míg a *Ludlul bēl nēmeqi*, vagy a Theodicea az élet értelmét kereste, az igazságot, s az ellentétek filozófiai álláspontokat szóaltattak meg, addig ez a költemény, az említettekkel azonos kor szatirikus bemutatása, mindent elutasít. Kigúnyolja s elveti kora értelmetlen valóságát. Azakkád irodalom leglényesebb hangú műve ez: egy válságos kor tükörképe. A költői megjelenítés tökéletessége; a csúcshoz mérhető: a *Ludlul bēl nēmeqi*-vel és a Theodiceával együtt a legnagyobbhoz, a *Gilgames*-hez.

*

A kötet a Magyar Helikon Könyvkiadónál 1960-ban megjelent „Gilgames. Előírások akkád eposzok” című, és az ugyanott 1963-ban megjelent „Agyagtáblák üzenete” című műfordítás-gyűjteményeket egyesíti. A két kötet együtt először 1966-ban jelent meg, immár az Európa Könyvkiadónál. Rákos Sándor fordításai kezdetben *A. Ungnad* német nyelvű könyvéből (*Die Religion der Babylonier und Assyrier*. Jena, 1921) készültek, majd később *E. Ebeling* ugyancsak német fordításaiból (*H. Gressmann* szerk.: *Altorientalische Texte zum Alten Testament*. 2. kiad. Berlin–Leipzig, 1926). Ott, ahol a magyar szöveg őket követi, a fentebbi jegyzetekben e két könyvre csupán a fordítók nevének és a megfelelő oldalszámoknak idézésével utalunk. Az eposzok szövegénél a kiindulópontként választott két német fordítás nem bizonyult teljességben kielégítőnek, ezért az újabb kutatások által feltárt szövegeket vagy részleteket az eposzok különböző helyein e sorok szerzője fordította akkád eredetiből magyar prózára, s a műfordítás ennek alapján készült el. Ugyanílyan magyar prózai fordítás szolgált alapul a nem-epikus szövegek legtöbbjének műfordításához is; ezekben az esetekben mindig az akkád szöveg tudományos kiadását (kiadásait) jelöltük meg forrásként. Az elkészült műfordításokat lehetőség szerint az eredeti szövegek alapján javíthattuk; ott, ahol esetleg feltűnőbb eltérés van az akkád eredeti és a magyar műfordítás között, az első kiadások jegyzetei igazítást is közölnek, itt ezt szükségtelennnek tartottuk megismételni. Rákos Sándor műfordításai jelen formájukban öntörvényű, szuverén *költői* alkotások.

Rákos S. fordításainak problémáiról, többek között a szövegűzés kérdésétől, a közelmúltban más helyütt bővebben írtam, ld.: A sumer költészet fordításának elvi kérdései. *Filológiai Közöny* 18 (1972) 237–266, kül. 238 skk., és új lenyomatban: A műfordítás elmélete és gyakorlata. A budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem olasz tanszékének kiadványa. Bp. 1973. 205–313, kül. 208 skk.

*

A fordításokban mindenütt *ejtés szerint* írtuk át az idegen neveket és szavakat. Tehát például Gilgames ejtendő, ill. Istár, s nem a téves Gilgamesz, Isztár stb. A jegyzetekben itt-ott a félreértés veszélye nélkül ettől szükségképpen el kellett térnünk.

Komoróczy Géza

TARTALOM

A fordító előszava	5
--------------------------	---

GILGAMES

Ékírástos akkád eposzok

Teremtés	19
A hét gonosz szellem	46
Két töredék az ember teremtéséről	49
Istár pokolra száll	52
Nergál és Ereskigál	60
Az isteni viharadár, Zú, elrabolja Enlil sorstábláit	64
Adapa	69
Etana mennyei útja	75
Gilgames	88

AGYAGTÁBLÁK ÜZENETE

Ékírástos akkád lírai-filozófiai versek

Assurbanipal király imája Nabúhoz	169
Himnusz a naphoz	171
Himnusz-részlet a naphoz	172
Jövendölések	172
„Királytűkör”	175
Újévi dal	178
Újév-ünnepi játék	179
A tamariszkusz és a datolyapálma vetélkedése	181
Az ökör meg a ló vetélkedése	185
Himnusz Szin holdistenhez	188
Himnusz a holdistenhez	190
Dicsérő ének Szinhez, könyörgéssel	193
Szin holdisten magasztalása	194
Ima házszentelőkor	195

196	Samáshoz könyörög, feloldozást
198	A szerencsétlen nap
199	Panaszos ének Lulilhez, nemzeti szerencsétlenség idején
201	Sírhalmas ének
203	Panasz
204	Himnusz a nippuri Lulilhez
205	Iadd hódoljak a bölcsesség urának
216	Bűnbánó zsoltár – valamennyi istenhez
219	Könyörgés Nergálhoz
221	A varázsló igéje
222	Himnu ellen
223	Ronó pillantás ellen
224	Ráolvasások, varázsmondókák
231	Ima Gilgames istenhez
231	Ninurta magasztalása
232	A halott a sírban és a másvilági törvénysek előtt
234	Egy asszir herceg pokoljárása
238	"Tammuz-sírató"
241	Bűnfelelősködés az „Égés” című ráolvasás-gyűjteményből
245	Adachhoz
247	Himnuszok Adad viharistenhez
249	„Um-napisiti” tanácsából
251	Gonosz lélek elűzése
252	Varázslás dögvész ellen
253	Ninurta áldást mond a doleritkőre
254	Varázsmondóka fogtájás ellen
255	Szeriárás az Euphrátesz partján
256	Pótlábvesztések
258	Tűzétik
261	Pesszimista töredék
261	Panaszok és nyugtatások
271	Istárhoz
273	Könyvtári katalógus szerelmes versek kezdősoraival
274	Szerelmes párbeszéd
278	Szeretési ének Istárhoz és Tammuzhoz
280	Panaszos ének Istár istenasszonyhoz
284	Ima Istárhoz és az istenasszony magadicsértő éneke
287	Az út meg a szolgája
293	Jegyzetek (összeállította: Komoróczy Géza)